

autorka pokazuje da su jugoslovenski pedagozi još 1952. godine napravili otklon od sovjetske pedagogije. Štaviše, do šezdesetih godina u jugoslovenskim pedagoškim krugovima iskristaliso se stav da se marksistička pedagogija ne razvija samo u socijalističkim zemljama već i na Zapadu. Zahvaljujući pomoći i podršci UNE-SKA, tokom rada na osnovnoškolskoj reformi (1953–1958) veliki broj jugoslovenskih stručnjaka je, pokazuje istraživanje autorke, bio na dužim ili kraćim studijskim boravcima u zapadnoevropskim zemljama i SAD.

Smatrajući da se školska reforma ne može razumeti bez uvida u strukturu jugoslovenskog društva po okončanju Drugog svetskog rata, autorka je odlučila da se ne ograniči samo na analizu prosvetne politike i zakonodavnog okvira koji je tu politiku definisao i uobličavao. Njeno istraživanje obuhvatilo je stoga i materijalne prilike u školama, uslove u ruiniranim školskim zgradama, nastavni jezik, izgradnju i otvaranje novih škola, brojnost, socijalno poreklo i rodnu strukturu učenika, učitelje, nastavne planove i programe ali i detinjstvo izvan škole – pogled štampe na vaspitanje i odgoj deteta, dečiju ishranu i modu, stvaralaštvo za decu, igračke i putovanja – prve ekskurzije, rekreativnu nastavu, organizovana zimovanja i letovanja. Tako su nastale neke od najdragocenijih stranica ove knjige – male minijature koje obrađuju pokušaje „izgradnje socijalističkog patriotizma“ u školama, svedočeći tako o neprilagođenosti nastave starosnoj dobi učenika ali i nerazumevanju seoskih sredina u kojima je većina školaraca živela.

Smatrajući da je reč o teorijski i istraživački utemeljenoj, veoma kvalitetnoj i sadržinski novoj monografiji, slobodni smo da je sa najvećim zadovoljstvom preporučimo stručnoj javnosti, ali i široj čitalačkoj publici.

Ivana Dobrivojević Tomić

Predrag Ilić, *Stepinac i holokaust u NDH*, Beograd, Albatros plus, 2018, 307.

Jedna od tema koje zaokupljaju pažnju stručne, ali i najšire javnosti svakako je delovanje zagrebačkog nadbiskupa, potonjeg kardinala, Alojzija Stepinca u vreme Drugog svetskog rata i postojanja Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Stručna javnost posmatra delovanje nadbiskupa Stepinca uglavnom u okviru uloge Svete Stolice i pape Pija XII, kao i u okviru ideološkog i političkog delovanja ustaškog

pokreta i njegove države. S druge strane, zanimanje najšire javnosti za Stepinca posebno je podstaknuto naporima Rimokatoličke crkve (RKC) u Hrvatskoj na njegovoj kanonizaciji, što je postalo eminentno političko pitanje.

Zbog nedostupnosti nekih ključnih arhivskih fondova iz Vatikanskog arhiva istraživanja uloge Svete Stolice i pape Pija XII u nacističkom projektu uništenja Jevreja (holokaustu) nisu dala odgovore na pojedina važna pitanja. Ipak, postoji niz istoriografskih radova o ovoj temi pri čemu je manje ili više obrađivana i uloga RKC i nadbiskupa Stepinca u NDH. Tom temom su se bavili i istoričari u Jugoslaviji, odnosno u Hrvatskoj i Srbiji, ali u okviru širih tema vezanih za NDH, Stepinca, verske odnose, ulogu Vatikana. Iako je dodirivana i tema odnosa Stepinca prema „jevrejskom pitanju“ i holokaustu u NDH, ona do sada nije bila predmet posebnog istoriografskog istraživanja i monografske obrade.

Predrag Ilić, iskusni istraživač političkog delovanja RKC u Drugom svetskom ratu i u Jugoslaviji, odlučio je da svoj istraživački napor posveti značajnom pitanju odnosa nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima i holokaustu u NDH i time ispuni jednu uočljivu prazninu u istoriografiji. Svestan značaja uloge nadbiskupa Stepinca i Rimokatoličke crkve u NDH za razumevanje procesa uništenja Jevreja, obavio je obimna istraživanja različitih istorijskih izvora, pre svega objavljenih izvora različite provenijencije i periodike pri čemu je konsultovao i najznačajniju istoriografsku literaturu.

Svoj rad autor je podelio na *Uvod*, četiri poglavlja i *Zaključak*. Da bi se razumeo odnos nadbiskupa Stepinca prema holokaustu, autor je u prvom delu pod nazivom *Stepinac i Jevreji 1934–1941*, predstavio ličnost zagrebačkog nadbiskupa i njegov odnos prema Jevrejima do početka rata, zaključujući da je Stepinac sledio tradiciju hrišćanskog antisemitizma (antijudaizma) Rimokatoličke crkve. Pri tome se u njegovim stavovima jasno ispoljavao ne samo tradicionalni hrišćanski, nego i savremeni, politički antisemitizam. Autor je uočio jasan kontinuitet između nadbiskupovih stavova do rata i tokom postojanja NDH posle agresije osovinskih država na Kraljevinu Jugoslaviju. Slede tri dela u kojima je podrobno izloženo delovanje nadbiskupa Stepinca tokom sprovođenja „konačnog rešenja jevrejskog pitanja“ u ustaškoj državi. Uočeni su jasno definisani periodi, koji su imali svoje specifičnosti kako u odnosu na tok druga

dva genocida, nad Srbima i Romima, tako i na opšti tok holokausta u „Novom evropskom poteku“ pod dominacijom Velikonemačkog rajha.

U drugom delu, pod nazivom *Stepinac i početak holokausta u NDH (1941)*, jasno se vidi da je RKC sa nadbiskupom Stepincom na čelu postala jedan od oslonaca ustaškog režima, kao i da se „Crkva u Hrvata“ potpuno uključila u antisemitsku kampanju koja je pratila početak procesa uništenja Jevreja. Već tada su uočena određena neslaganja nadbiskupa Stepinca sa nekim postupcima ustaške vlasti prema Jevrejima, ali samo prema onima koji su prešli na katoličku veru. U drugom delu, pod nazivom *Zauzimanje nadbiskupa Stepinca za Jevreje uz antisemitizam njegove štampe i veličanje Pavelića i NDH (1942)*, autor je predstavio period najvećeg zamaha procesa uništenja Jevreja, kako u logorima NDH, tako i u nacističkim logorima i reagovanje nadbiskupa i crkve na čijem čelu je bio. Intervencije nadbiskupa su i dalje uglavnom bile u korist pokrštenih Jevreja, a neslaganja sa nekim aspektima ustaške politike dopirala su i do javnosti. U poslednjem delu pod nazivom *Stepinac i Jevreji u poslednjim godinama NDH (1943–1945) – pomoć zajednici na izdisaju, uz stare prekore i optužbe*, autor je predstavio delovanje nadbiskupa u periodu kada je jevrejska zajednica u NDH praktično bila uništena. Ipak, njegova pomoć malobrojnim preostalim Jevrejima bila je spasonosna pri čemu u ideološkom antisemitskom profilu Stepinca i crkve na čijem čelu je bio nije bilo promena.

Rezultate svog istraživanja autor je sažeo u *Zaključku*. Nedvosmisleno se pokazalo da su nadbiskup Stepinac i RKC imali izuzetno veliki značaj i uticaj u NDH i da je iz toga proizlazila njihova velika odgovornost. Istaknuto je da njihova podrška ustaškom režimu i samom Paveliću nikada nije dovođena u pitanje. Ta odgovornost je važila i za odnos prema jednom od ciljeva ustaškog režima – uništenju Jevreja, koji je sproveden uporedo sa uništenjem Srba i Roma. Autor je pokazao da je humanitarno delovanje nadbiskupa Stepinca, iako se ne sme zanemariti, bilo ograničeno uglavnom na pokrštene Jevreje; bilo je zakasnelo i u velikom neskladu sa mogućnostima koje su njemu i samoj RKC stajali na raspolaganju. Pri tome autor nije gubio iz vida uticaj stranog faktora, pre svega nacističke Nemačke, ali ni Svete Stolice i njenih predstavnika u ustaškoj državi.

Zahvaljujući velikom istraživačkom iskustvu i naporu, Predrag Ilić je uspeo da pruži

iscrpnu, sveobuhvatnu i uravnoteženu sliku odnosa nadbiskupa Stepinca i vodeće verske organizacije u NDH prema jednom od tri genocida koje je sprovedila ustaška država, prema uništenju Jevreja (holokaustu). Iako je na prvi pogled tekst opterećen brojnim citatima iz istorijskih izvora, uglavnom iz periodike, upravo to doprinosi uverljivosti autorovih stavova i zaključaka. Zahvaljujući tome, kao i autorovom konciznom i lepom stilu, može se zaključiti da će ovo vredno delo naići na interesovanje ne samo stručne, nego i najšire javnosti.

Milan Koljanin

Александар Симоновски, *Миљивој Трбић (1913–1947)*, Скопје, Институт за национална историја, 2018, 242.

U jugoslovenskoj historiografiji nakon 1945. preovladavale su teme vezane za Drugi svetski rat, a najviše su se isticale one vezane za narodnooslobodilački pokret, zločine okupatora; potom i za zločine domaćih jedinica i ustanova, za ravnogorski pokret itd. Većina monografija i studija nastalih u tom periodu imala je jasnu političku obojenost, pa zbog toga i ne čudi što se one danas retko koriste u naučno-istraživačke svrhe.

Raspadom Jugoslavije, a samim tim i podelom jugoslovenske historiografije, nastao je novi politički i naučni diskurs, pa su naučni radovi vezani za Drugi svetski rat poprimili ponovnu političku obojenost koja je ovog puta dolazila sa druge strane ideološkog spektra. Tek u poslednjih dvadesetak godina historiografija koja se bavi jugoslovenskim prostorom u Drugom svetskom ratu počela je da odražava jasniju naučnu objektivnost.

U tom pogledu ni makedonska historiografija, koja je počela samostalno da se razvija devedesetih godina 20. veka, nije bila izuzetak. Ravnogorski pokret jeste predstavljao važnu tematsku celinu kojom su se bavili istoričari, ali mnogi radovi ostali su ideološki ostrašćeni, nedovoljno jasni, a neke oblasti u potpunosti neistražene. Takve „propuste“ pokušao je da nadomesti Aleksandar Simonovski, viši naučni saradnik na Institutu za nacionalnu istoriju iz Skoplja. Svojom doktorskom disertacijom *Четничката организација во делот на Македонија во рамките на Кралството Југославија 1941 – 1944 година* koja je odbranjena na Univerzitetu „Sv. Kiril i Meto-